

KITEKINTÉS / OUTLOOK

A menekülttábor: politikai megoldás és/vagy társadalmi probléma?

The refugee camp: Political solution and/or social problem?

LEHOCZKI BERNADETT, PARAGI BEÁTA

LEHOCZKI Bernadett: egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; 1093 Budapest, Közraktár u. 4-6., C515. szoba; bernadett.lehoczki@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2032-3440>

PARAGI Beáta: egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; 1093 Budapest, Közraktár u. 4-6., C515. szoba; beata.paragi@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7432-7810>

KULCSSZAVAK: menekülttábor; Közel-Kelet; migráció; vendégszeretet; menekültjog

ABSZTRAKT: A nemzetközi menekültügyi rezsim alapja, hogy a menekült a legkedvezményezettebb külföldi. Jogai és kötelezettségei jó esetben közelítenek az állampolgáréhoz, legalábbis azon országokban, amelyek részesei az ENSZ 1951-es menekültek helyzetére vonatkozó egyezményének. Az otthonukat elhagyni kényszerülők – sokszor alternatív megoldás hiányában – világszerte menekülttáborokban élnek. E táborok társadalmi szerepe azonban nem mentes az ellentmondásoktól. Kiindulópontként fontos hangsúlyozni, hogy a menekültek elhelyezése, ellátása minden körülmények között komplex társadalmi, politikai, gazdasági, infrastrukturális, igazgatási-adminisztrációs kihívást jelent a befogadó ország számára. A 2015 óta kibontakozó menekültválság egyik fő gócpontja a Közel-Kelet, amelynek országai eltérő válaszokat adtak a szíriai háború okozta menekültáradat kezelésére; Jordánia az egyetlen ország a térségben, amelyben olyan UNHCR-fenntartású menekülttáborokat hoztak létre a szíriai háború kitörését követően (2012–2013 folyamán), amelyben százezres nagyságrendben fordultak meg menekültek. Jelen tanulmány célja egyrészt annak bemutatása, hogy a nemzetközi közösség milyen megfontolásokból hoz létre menekülttáborokat, másrészt annak áttekintése, hogy ezek a terek mint a megoldás részei mennyiben egészítik ki a helyi, informális intézményeket-szokásokat „menekültprobléma” esetén.

Bernadett LEHOCZKI: associate professor, Corvinus University of Budapest; room C515., Közraktár u. 4-6., H-1093 Budapest, Hungary; bernadett.lehoczki@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2032-3440>

Beáta PARAGI: associate professor, Corvinus University of Budapest; room C515., Közraktár u. 4-6., H-1093 Budapest, Hungary; beata.paragi@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-7432-7810>

KEYWORDS: refugee camp; Middle East; migration; hospitality; refugee law

ABSTRACT: *The international refugee regime is based on the principle that refugees should enjoy a most-favoured-foreigner status. Ideally, their rights and obligations approximate those of citizens, at least in countries which are signatories to the 1951 UN Refugee Convention. Those who are forced to leave their homes live in refugee camps all over the world. However, the social role of these camps is not without contradictions. It should be emphasized that refugee accommodation and care are a complex political, economic, social, infrastructural and administrative challenge for the host country. Serious conflicts may result between the actors: international organisations (IGOs and NGOs involved), the states (sending and receiving) and the individuals (refugees).*

The Middle East is where the 2015 refugee crisis began. The countries of the region have responded differently to the flood of refugees caused by the Syrian civil war. All countries involved cooperate with the international community in some way and accept the help of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Jordan is the single country in the Middle East where refugee camps (maintained by the UNHCR) were established in 2012–2013 accepting hundreds of thousands of refugees since then. The bases of our case study are the Syrian crisis triggering the 21st-century refugee crisis and the refugee camps in Jordan. The study explores how society perceives people in a refugee camp and reveals the wide gap between the needs of refugees and what refugee camps offer. It aims to describe which factors governments and international organisations consider when establishing a refugee camp. Seen as spaces, these camps – part of the solution as well as part of the problem – complement local, informal institutions and customs, and universal principles interact with local circumstances.

Basic concepts and recent statistics are introduced to show the magnitude of the problem. Social customs in the Middle East are analysed to explain the contradictory role of refugee camps. Migration, in general, is not a new phenomenon in the region, but a unique socio-cultural mechanism accompanies the management of the current refugee crisis. A chapter focuses on the camps proper, analysing advantages and disadvantages of a particular solution which serves the interests of both the international community and Jordan.

Bevezetés

„A menekültek számára nem kell újabb menedékhelyet tervezni. Ők nem valami faj. Vagyis, nincs szükség menekülteknek szóló technikai megoldásokra. Designra sem, építészetre sem.”

(Kilian Kleinschmidt, az UNHCR Za'atari táborának vezetője, 2013–2014. Az idézet eredeti forrása: Fairs 2017.)

A nemzetközi vándorlás 20. század második felében tapasztalt hihetetlen felgyorsulása, a nemzetközi migráció globalizálódása mára a nemzetközi kapcsolatok jelentős befolyásoló tényezőjévé vált. 2015 óta az európai politikai diskurzus kiemelt témájává vált az ún. menekültválság (menekültkrízis), szélesebb politikai, gazdasági és társadalmi kontextusban értelmezve a menekült-probléma. Mindkét kifejezés alapvetően a befogadó állam perspektívájából tekint a jelenségre, a menekültválság kifejezés ugyanis arra utal, hogy a menekültbocsátás számbeli növekedésének üteme oly mértékű, hogy a befogadó ország(ok) számára krízishelyzetet eredményez a rövid időn belül az ország te-

riületére érkező menekültáradat elhelyezése. A menekültprobléma szóösszetétel pedig a befogadó állam gazdasági-társadalmi rendjét, harmóniáját fenyegető hosszabb távú kihívásként értékeli a jelenséget.

A 2015 óta kibontakozó menekültválság egyik fő gócpontja a Közel-Kelet. A Szíriával szomszédos Törökország, Libanon és Jordánia országai eltérő válaszokat adtak a háború okozta menekültáradat kezelésére (Chatty 2017b). Valamilyen formában, illetve mértékben mindhárom ország együttműködik a nemzetközi közösséggel, illetve elfogadja az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) a segítségét, hogy a befogadó közösségekre háruló terhet mérsékelje. Miközben azonban Libanon elzárkózott a nemzetközi menekülttáborok létesítéséről, addig a Törökországban lévő több mint húsz tábor hivatalosan a török állam üzemelteti. A harmadik fő célország, a jelenleg legkevesebb menekültet befogadó Jordánia volt az egyetlen, amely hozzájárult nemzetközi menekülttáborok felállításához is. Ezen eltérő válaszok nyilvánvaló oka az, hogy minden menekültválság más és más következményekkel jár a befogadó ország kontextusában – a politikai berendezkedés, a gazdasági teljesítőképesség, a társadalom etnikai összetétele, az infrastruktúra és a szociális szolgáltatások színvonala vagy elérhetősége és még egy sor további tényező függvényében (Turner 2016).

Miután Jordánia az egyetlen ország, amelyben olyan UNHCR-fenntartású menekülttáborokat hoztak létre a szíriai háború kitörését követően (2012–2013 folyamán), amelyben százezres nagyságrendben fordultak meg menekültek, jelen tanulmány célja egyrészt annak bemutatása, hogy a nemzetközi közösség milyen megfontolásokból hoz létre menekülttáborokat, másrészt annak áttekintése, hogy ezek a terek mint a megoldás részei mennyiben egészítik ki a helyi, informális intézményeket-szokásokat „menekültprobléma” esetén.

A tanulmány első részében az alapvető fogalmi kereteket, illetve az aktuális nemzetközi statisztikákat ismertetjük a probléma nagyságrendjének bemutatására. Ezt követi a közel-keleti aktualitások, illetve társadalmi szokások rövid elemzése, amely szükséges lesz ahhoz, hogy érzékeltessük, miért ellentmondásos a menekülttáborok szerepe. A szíriai háború, illetve az azzal járó menekültáradat nem egyedi eset, hiszen a Közel-Kelet 19–20. századi története bővelkedik nagy népmozgásokban (Chatty 2010, 2017b; Szigetvári 2016). Ennek megfelelően a térségében sajátos társadalmi-kulturális „mechanizmus” érvényesül a menekültválság kezelése során, amelyet a nemzetközi közösség és a modern állam a maga módján, illetve kontextustól függően más-más módon használ (ki). Végül foglalkozunk a menekülttábor mint a nemzetközi közösség és Jordánia érdekeit szolgáló „megoldás” előnyeinek és hátrányainak ismertetésével.

Fontos megjegyezni, hogy jelen munka nem foglalkozik a népmozgások, így a szíriai menekülthullám kiváltó okaival, ám a környezeti tényezők (aszály, elsivatagosodás) a Közel-Keleten legalább olyan magyarázó erővel bírnak, mint a politikai összefüggések, sőt, azoktól aligha függetlenek (Chatty 2010; Szigetvári 2016; Vág 2010; Wodon et al. 2014). Miközben a migrációt kiváltó okokról nincsen egyetlen lehetséges magyarázat (Castles, de Haas, Miller 1998; De Jong,

Gardner 1981; Fleischer 2017; van der Erf, Heering 1994;), kétségtelen, hogy a bevándorlók nem állami szereplőként is nagy hatást gyakorolnak az államközi kapcsolatok alakulására. Különösen igaz ez a menekültekre, hiszen elhelyezésük, ellátásuk mindig, minden körülmények között komplex társadalmi, politikai, gazdasági, infrastrukturális, igazgatási-adminisztrációs kihívást jelent a befogadó országra nézve.

Fogalmi keretek: menekültek és menekülttáborok

Nemzetközi jogi státuszuknak köszönhetően a nemzetközi vándorok¹ csoportján belül sajátos helyet foglalnak el a menekültek, aminek hátterében alapvetően morális és humanitárius megfontolások húzódnak. A nemzetközi menekültügyi rezsim alapja, hogy a menekült a legkedvezményezettebb külföldi, jogai és kötelezettségei közelítenek az állampolgáréhoz, legalábbis azon országokban, amelyek részesei az ENSZ 1951-es menekültügyi egyezményének. Mindemellett az otthonukat elhagyni kényszerülők világszerte menekülttáborokban élnek, és az elmúlt évtizedekben növekszik a menekülttáborban átlagosan eltöltött évek száma (Napier-Moore 2015).

Az 1951-es szerződés 1. cikkének definíciója szerint menekült az, aki „faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni” (Genfi egyezmény 1951). A definíció sajátossága volt, hogy a nemzetközi vándorlással kapcsolatban felhívta a figyelmet a politikai kényservándorlás jelenségére – korábban ugyanis a nemzetközi migrációt alapvetően gazdasági indíttatású jelenséggént értelmezték. Másfelől szubjektív elemet vont be a definícióba, mivel az „üldöztetéstől való jól megalapozott félelem” az egyén percepciójának, pszichés beállítódásának is függvénye. Az állami szuverenitás központi, szerves eleme, hogy az állam ellenőrzi a határain belül zajló folyamatokat. Ugyanakkor a menekültek jelenlétével kapcsolatban, emberi jogi és humanitárius megfontolásokból kiindulva, az államnak teljesítenie kell bizonyos köteleességeket. A *non-refoulement* elveként elhíresült tétel például – a menekült definíciójának megismétlésével – azt mondja ki, hogy a menekült nem küldhető vissza olyan területre, ahonnan menekülnie kellene (Bokorné Szegő 2000).

A második világháború lezárását követő években a menekültek helyzetének rendezése lassan haladt, ez hívta életre az előbbiekben idézett 1951-es menekültügyi egyezményt és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságát (UNHCR,

United Nations High Commissioner of Refugees). A UNHCR nyilvántartása szerint jelenleg 145 állam részese az 1951-es egyezménynek és 146 állam az 1967-es jegyzőkönyvnek (2017-es adatok).

A világon élő menekültek számával kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy – mint a migrációs statisztikák általában – inkább becslések, mintsem alátámasztott számadatok állnak rendelkezésünkre. Az utóbbi évtizedekben az afganisztáni, iraki, majd 2011-től a szíriai háború járt olyan mértékű erőszakalkalmazással, amelynek következtében a civil lakosság milliós nagyságrendben távozott a szomszédos (vagy távolabbi) államok területére. A statisztikákból egyértelműen látszik, hogy a menekültek száma 2014–2015-ben drasztikus növekedésnek indult és meghaladta a kilencvenes évek rekordját. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint 2017 nyarán 65,6 millió kényszerszármazott és 22,5 millió menekült élt a világon, közülük 17,2 millió tartozott a UNHCR mandátuma alá. Ezekből a számokból az is kiderül, hogy globálisan több mint 40 millió az ún. belső menekültek (internally displaced persons, IDPs) száma, akik nemzetközileg elismert határt ugyan nem léptek át, de a menekültekhez hasonlóan kényszerszármazottak.

Vitathatatlan, hogy a menekültek számának elmúlt években tapasztalt drasztikus növekedéséért elsősorban a Szíriából érkező menekülthullám felelős. Szíria még 2014 végén vette át Afganisztántól a legnagyobb kibocsátó státuszát, mely állam egyébként három évtizedig töltötte be ezt a pozíciót. A UNHCR becslése szerint a Szíria területét elhagyni kényszerülő menekültek száma 2017 nyarán 5,5 millió fő; Afganisztán ugyanakkor 2,5 millió menekült kibocsátójaként áll a második helyen, és őt követi Dél-Szudán (1,4 millió fő) (UNHCR 2015, 2018a). Ez azt jelenti, hogy közel minden harmadik menekült Szíriából érkezik és az említett három legnagyobb kibocsátó adja a világ menekültjeinek 55%-át – leszámítva a palesztin menekülteket.²

A UNHCR statisztikái, illetve az UNRWA (2016) nyilvántartása szerint 2016 végén a szíriai menekültek eloszlása az 1. táblázat alapján alakult a közel-keleti befogadó országok szerint.

A jelenlegi menekültválság a délszláv válság, valamint a szomáliai és ruandai konfliktusok okozta, kilencvenes években tapasztalt nagy menekülthullámokhoz hasonló volumenű, ugyanakkor más nemzetközi környezetben bontakozik ki. A szíriai menekültek nagyarányú és csökkenni nem látszó áramlása átrendezte a befogadó államok rangsorát is: míg 2014 közepén Pakisztán (1,6 millió fő), Libanon (1,1 millió fő), Irán (950 ezer), Törökország (850 ezer) és Jordánia (770 ezer) volt a sorrend (UNHCR 2015), mára Törökország vált az első számú globális befogadóvá (1. táblázat). Ezek az adatok nemcsak a befogadó országok méretéhez és lakosságszámához képest jelentősek, hanem annak tükrében is, hogy sokan – akik anyagilag megtehetik – nem is regisztráltatják magukat menekültként a UNHCR-nél.

Ez utóbbi kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a menekültprobléma a kibocsátók és a befogadók, illetve a kibocsátó-befogadók számára egyaránt súlyos

1. táblázat: Menekültek a Közel-Keleten befogadó országok szerint (fő, 2016)
Refugees in the Middle East according to country of asylum

Ország	Regisztrált menekültek	UNHCR-támogatásban részesülők	Menedékjogot igénylők (még nem elbírált)	Belső menekültek (IDPs)	Palesztin menekültek (UNRWA)
Szíria	19 809	19 809	12 494	6 325 978	560 000
Törökország	2 869 421	2 869 421	245 955	–	–
Libanon	1 012 969	1 012 969	13 745	–	458 369
Jordánia	685 197	685 197	35 615	–	2 144 233
Irak	261 888	261 888	11 458	3 604 285	–
Egyiptom	213 530	143 530	49 877	–	–
Ciszjordánia	–	–	–	–	792 081
Gázai övezet	–	–	–	–	1 311 920

Forrás: UNHCR 2016, 60–66., UNRWA 2016.

kihívásokat hordoz, ugyanakkor a jelenség interpretálása, megoldási módzatai rendkívül eltérőek a világ egyes térségeiben vagy akár szomszédos országaiban. Ezek mögött különböző tényezők állhatnak: a befogadó állam milyen távolságra helyezkedik el a kibocsátótól – vagyis érintett-e bármilyen módon az adott fegyveres konfliktusban (már amennyiben ez a menekültkrízis oka) –, élnek-e a menekültekkel azonos etnikumú, nyelvű, vallású és kultúrájú kisebbségek a területén és ha igen, milyen azok társadalmi státusza, percepciója stb. További különbségeket hordoz az egyén és az állam egymáshoz való viszonya a befogadó állam politikai vezetése, illetve a társadalom (közvélemény) számára, hiszen az 1951-es menekültügyi egyezmény gyakorlatba ültetésének az egyik legfőbb kihívása, hogy miként egyeztethetők össze a menekült emberi jogai az állami szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás elvével.

A nemzetközi menekültjog, intézményrendszer és politika minden látszat, illetve „nemzetközi”, „globális”, „univerzális” jellemző ellenére a nyugati társadalom és államfejlődés eredménye. Ennek megfelelően a menekültre (Agambent idézve) elsősorban „puszta léttel” rendelkező áldozatként tekint, akit etetni és ruházni kell, a rászorultságot tekinti mércének, a menekültek egyéni jogait szabályozza, illetve a menekültlét ideiglenes mivoltát hangsúlyozza. A UNHCR hivatalosan három lehetséges tartós megoldást ajánl a menekültek elhelyezésére: önkéntes hazatérés, integráció a befogadó országban és áttelepítés harmadik országba. A negyedik, „de facto” megoldás a menekülttáborokban történő elhelyezés, amelyek 2005-ben átlagosan 17 évig szolgáltak az odakerült menekültek otthonául (Napier-Moore 2015).

A menekülttáborok felállításának és működtetésének legfőbb szereplői a befogadó állam, a nemzetközi intézmények (legtöbbször az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, illetve nem kormányzati szervezetek) és maguk a menekültek. E szereplők érdekei, motivációi és lehetőségei, ezek egybeesése vagy éppen egymásnak feszülése adja ki a végeredményt: a menekülttábor helyszínét, méretét,

felszereltségét, élettartamát. Ily módon a menekülttáborok a globalizáció tipikus terei, mivel közvetlen kapcsolatot létesítenek a nemzetközi, nemzetállami és egyéni szereplők között; közös „projektbe” kényszerítve a résztvevőket.³

A menekülttáborok létrehozásának alapja a befogadó állam hozzájárulása, hiszen a tábor a területén épül fel és ott működik. A befogadó államok a non-refoulement elve miatt nem küldhetik vissza a menekülteket a kibocsátó térségbe, így sok esetben – különösen rövid idő alatt lezajló tömeges menekültáramlás esetén – két lehetőség nyílik: a helyi integráció vagy a menekülttábor(ok)ban történő elhelyezés. A nemzetközi szakirodalomban komoly vita folyik arról, melyik forgatókönyv a kívánatos, illetve melyik jelent jobb vagy valódi megoldást. A nézőpontok közötti különbségek sokszor abból fakadnak, hogy az említett három szereplő közül melyik szempontjait tekintik prioritásnak.

A befogadó állam számára nagyon sok esetben a legegyszerűbb és legkényelmesebb megoldás a menekülttábor felállítása. Különösen súlyos helyzetet okozhat egy rövid idő alatt érkező menekültáradat azokban a fejlődő államokban, ahol a kormány számára a saját lakosság élelmezése, alapvető szociális ellátása is gondot okoz. A menekülttáborok felállításában legtöbbször aktív anyagi és fizikai támogatást nyújt a nemzetközi közösség, pontosabban annak több szereplője, levéve a terhet a befogadó állam válláról. Mindez persze úgy is felfogható, hogy a menekültek számára komolyabb perspektívát nyújtó fejlett, potenciális befogadó országok ily módon mennek elébe, hogy a menekültáradat vagy annak egy része elérje határaikat; vagyis a tábor a nemzetközi tehermegosztás sajátos formája. A szegényebb térségekben elhelyezkedő befogadó államokkal szemben gyakori kritika, hogy a spontán letelepedés megtagadásával, menekülttáborok felállításával kívánnak több nemzetközi segélyhez jutni, de vélhetően a táborok mellett erősebb érv, hogy bennük a menekültek „elzáródnak” a befogadó társadalomtól, megelőzve az esetleges konfliktusokat, atrocitásokat (Bakewell 2016), illetve a befogadó ország egyébként is szűkös szociális, munkapiaci lehetőségeit nem „terhelik” az újonnan érkezettek. A táborok felhúzásának egyik legfőbb motivációja, hogy a befogadó országok biztonsági kockázatként tekintenek a menekültekre: jelenlétükkel nemcsak eszkalálódhat a menekültáradatot elindító konfliktus a befogadó állam területén, de kegyetlen verseny indulhat az egyébként is szűkös javakért, beleértve a munkaerőpiacon elérhető állásokat (Turner 2015).

A nemzetközi közösség jelenléte legtöbbször a UNHCR-on keresztül valósul meg. Gyakori érv, egyben kritika is, hogy a befogadó állam és a főbiztosság érdekei egybeesnek: egyfelől az ENSZ jelenlétét legitimálja a tábor (a menekülttáborok felállításában, felszerelésében és működtetésében a UNHCR elvitathatatlan érdemekkel és tapasztalatokkal bír). Másfelől a nemzetköziek otthonosabban mozognak egy menekülttáborban, amely ismert terep számukra, egyszerűbb és hatékonyabb lehet a segítségnyújtás, hiszen koncentráltabban, földrajzilag jóval kisebb területen élnek a menekültek, könnyebben

számbavehető, átláthatóak a kihívások (Black 1998). Mindennek eredményeként jobban mérhető, kimutatható a UNHCR működése, sikere vagy kudarca – egyszerűbb statisztikákat felvenni és interjúkat készíteni.

Amikor tehát a menekülttáborokról mint a védelem tereiről beszélünk, akkor elsősorban arról van szó, hogy a befogadó ország nagyrészt mentesül a helyzet – kétségtelen – kihívásaitól vagy azok egy részétől, a menekült pedig legalább minimális védelmet (élelmet és lakhatást) élvezhet a táboron belül. Ez a védelem viszont az idő előrehaladtával mind kényelmetlenebb lesz a résztvevők számára: az államnak választ kell adnia a lakosság azon kérdésére, hogy miért kapnak megélhetést az ország területén „idegenek”, a táborokban élők számára pedig az idő előrehaladtával mind kilátástalanabb a továbblépés, nyomtasztóvá válhat a bezártság (amennyiben biztonsági okokra hivatkozva nem hagyhatják el a tábor területét), sőt az esetükben a védelem kifordulhat, amennyiben fizikai atrocitás, esetleg pszichés fenyegetés éri őket más táborlakók vagy a rendet fenntartó helyi erők részéről. A menekülttáborok mint megoldás értékelését nehezíti, hogy van, akinek jobb, élhetőbb körülményeket teremt az ott tartózkodás és van, akinek a lehetőségektől való teljes elzárást jelenti. Mindez nemcsak a menekült korától, nemétől, családi állapotától, képzettségétől függ, hanem személyes beállítottságától, vállalkozó kedvétől, biztonsághoz való viszonyától is. És pontosan ez a tényező az, amely nehezen érvényesíthető, hiszen a menekültek csoportjának „megbontása” (és alternatív megoldások felkínálása) az állam és a nemzetközi szervezetek szempontjából is komplikált és szembemegy a menekültvédelem univerzális jellegével.

A Közel-Keleten a menekülttábor – mint a nemzetközi menekültjog és intézményrendszer terméke – az évszázados helyi hagyományoknak éppúgy nem része, ahogy a menekültstátusz sem. Tény ugyanakkor, hogy a menekültek száma olyan magas (1. táblázat), hogy szíriaiak milliói fordultak meg, illetve élnek menekülttáborokban elsősorban a szomszédos Törökország és Jordánia területén. Mégis, a táboron kívül élő szíriai menekültek aránya 80-85% körül alakult Jordániában az utóbbi években (UNHCR 2018b, 2018c). Ahhoz, hogy a táborok ellentmondásos szerepét értsük, előbb röviden áttekintjük a Közel-Keleten belüli migrációs folyamatokra adott válaszokat, majd annak tükrében jordániai példán megvizsgáljuk a menekülttáborok létrehozásának helyi körülményeit.

Vendégszeretet és menekültlét a Közel-Keleten

Hogy megértsük a napjainkban tapasztalható menekültválság közel-keleti kontextusát, az ott alkalmazott menekültpolitikát és társadalmi attitűdöt, érdemes áttekinteni annak történelmi hátterét, illetve a máshonnan jövők (vendégek, menekültek, idegenek) státuszát az érintett államokban, mindenekelőtt Jordá-

niában, amellyel a következő részben részletesen is foglalkozunk. Mindez alapjaiban határozza meg a migrációs rendszer⁴ működését és mechanizmusait, a kulturális sajátosságokból fakadó helyi jellegzetességeket.

A Közel-Kelet hagyományosan békeszerető mivoltáról, a térségben élő népek történelmi távlatban jellemző szolidaritásáról, a vallások békés egymás mellett éléséről éppúgy számos munka született (Barakat 1993), mint arról, hogy a térségbe a 20. század elején megérkező modernizációs folyamatok hogyan zavarták össze a fennálló rendet, részben a nyugati érdekekre, részben a civilizációs felsőbbrendűsége hivatkozva (Nader 2013; Said 1978). A Török Birodalom felbomlása, a Nyugatról importált modern nemzetállam, a nacionalizmusok, a rögzített határok – illetve a palesztinai arabok esetében ennek hiánya – olyan kihívások elé állították a közel-keleti társadalmakat, amelyekkel akkor is nehéz lett volna megküzdeniük, ha a térség nem válik a nyugati nagyhatalmi érdekek játszóterévé a 20. század folyamán. Hogy a „Nyugat” mely időszakban mely szereplőket jelent, illetve azok pontosan mit akartak a térségben – kétségtelenül az ott élő népek, társadalmak, közösségek kárára – az nem tárgya e munkának. Az azonban vitathatatlan tény, hogy a nyugati hatalmaknak megkerülhetetlen szerepe és felelőssége van abban, hogy – csak a nagyobb csoportokat említve – palesztinok, irakiak, afgánok, szíriaiak milliói voltak kénytelenek a 20. század második felében eredeti lakóhelyüket elhagyni, államhatárokat átlépni, és jobb híján rövidebb vagy hosszabb ideig menekültként élni, a szomszédos államok sajátos vendégszeretetéét élvezve.

Amint a bevezetésben említettük, a Közel-Kelet történetéhez háborúk nélkül is hozzátartoznak a migrációs folyamatok (Chatty 2010; Szigetvári 2016). A térségbeli migrációra a mai napig jellemző, hogy nem elsősorban Európa vagy általában a Nyugat felé irányul (az aktuális statisztikákról lásd IOM 2016). A 20. század folyamán sem volt példa nélküli, hogy a lakosság egy része önként távozott a természeti katasztrófák (pl. aszály), illetve háborúk kitörése előtt, vagy anélkül kezdett új életet valamely másik térségbeli országban, hogy valaha menekültként regisztrálták volna. Annak, hogy a közel-keleti államok többségében élő „idegenek” – anyanyelvüket tekintve többnyire arabok – sok esetben akkor sem igényelték menekültstátuszt, ha kérhettek volna, összetett okai vannak.

Amint azt Dawn Chatty a közel-keleti összefüggéseket vizsgálva hangsúlyozta, a vendégszeretet és a nagylelkűség lényegében minden kultúra sajátja. Mindkettőre jellemző a házigazda-vendég, adományozó-adományozott közötti aszimmetrikus kapcsolat, amelyben az egyik fél, ha csak ideiglenesen is, de kiszolgáltatott a másiknak. Egészen pontosan addig, amíg nem viszonozza mindazt, amit adott helyzetben a vendégszeretet vagy nagylelkűség nevében kapott.⁵ A Chatty által is idézett Marcel Mauss ajándékról írott esszéjének jelentőségét az a felismerés adta, hogy az ajándékozásnak vagy adományozásnak mindig három, egymástól elválaszthatatlan összetevője van: az adni-elfogadni-viszonozni kötelessége. A gesztus (ajándék, adomány, vendégszeretet) nem lehet aránytalan, hogy ne legyen sértő – pontosabban, hogy viszonzható legyen egy távoli, előre nem látha-

tó alkalommal és időpontban. A nem megfelelő ajándék, a vendégszeretet hiánya éppúgy, mint a nem megfelelő viszonzás könnyen rosszindulathoz, gyanakváshoz, erőszak alkalmazásához vezethet. Nem véletlen, hogy az ajándékozás (adományozás) történetét és jelentőségét Mauss nem a modern, pénzgazdálkodásra és cserére épülő piac előzményeként, hanem azzal egyidőben létező társadalmi tényként értelmezte. Nincs ez másként a Közel-Keleten sem. A nagylelkűség és vendégszeretet helyi felfogásának rövid összefoglalása elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük: a nagy, nemzetközi menekültáborok miért nem jelenthetnek valós megoldást sokak számára, akik a Közel-Keleten otthonuk elhagyására kényszerültek.

A közel-keleti közösségekben kritikus élethelyzetben hagyományosan dominánsabb a nagylelkűség (vendégszeretet, segítségnyújtás, adományozás) kötelessége, mint a rászoruló arra vonatkozó joga, hogy befogadják vagy más módon segítsék. Az arab *karam* kifejezés egyaránt fordítható vendégszeretnek és nagylelkűségnek, s mint ilyen, magában foglalja a biztonságot, a rászorulóknak nyújtott egyidejű védelmet és tiszteletet⁶ (Chatty 2017a). Az idegennek vagy vendégnek járó segítségnyújtás elmulasztása komoly negatív társadalmi következményekkel jár, ha a házigazda (közösség, család) nem teljesíti kötelességét (Shryock 2004, idézi Chatty 2017a). A segítségnyújtás kötelessége – és nem a rászorultság joga – garantálja a fennmaradáshoz szükséges társadalmi stabilitást és kohéziót. Legalábbis elméletben. A menekültáborok létezése – Törökországban és Jordániában (lásd a következő részben) – jól példázza, hogy a helyi szokásoknak is vannak korlátai, részben annak köszönhetően, hogy a modern állam határai rögzítettek, az azokon való átjárás nem olyan magától értetődő, mint korábban.

A közel-keleti államok önálló törvény formájában nem alkottak belső jogot kifejezetten a menekültek ellátására, vagyis a menekültek jogait, kötelességeit, illetve a fogadó állam szerepét egyéb jogszabályokból lehet kiolvasni. Törökországgal ellentétben (amely 1951-ben csatlakozott a genfi egyezményhez, majd 1962-ben ratifikálta azt) Jordánia és Libanon a genfi egyezménynek nem részei, így ott a nemzetközi közösség és a fogadó államok közötti együttműködés sokáig ad hoc alapon valósult meg. A jelenlegi gyakorlat szerint a UNHCR és a fogadó állam kormánya egyetértési nyilatkozatban határozza meg a menekültek ellátásának kereteit és feltételeit. Amennyiben menekültáborokat hoznak létre, a UNHCR (vagy palesztin menekültek esetében az UNRWA) többnyire állami tulajdonban lévő földterületet használ.

Jordánia esetében az országban tartózkodó menekültekre ugyanaz az általános törvény vonatkozik, amely az idegenek országban tartózkodását szabályozza (Law No. 24 of 1973 on residency and foreigners' affairs), amelynek értelmében mindenki külföldi, akinek nincsen jordániai nemzetisége, illetve állampolgársága. Ahogy általában az arab államok, úgy Jordánia is kedvezőbb beutazási szabályokat alkalmaz az arab államokból érkezők számára, legyenek turisták, munkavállalók vagy menekültek, mint amelyeket az idegenektől (nem araboktól) elvár. Ennek oka, hogy a pánarabizmus, a közös nyelv, az arab nem-

zethez tartozás hagyományosan erősebb kötelék, mint a modern nemzetállami (jordániai, iraki, szíriai stb.) identitás (Mason 2017). Ugyanakkor a törvény a menekülteket önálló jogalanyként nem definiálja és azt sem szabályozza, hogy a menekültek milyen feltételek mentén fogadhatók be az országba. Az el nem ismerésből – a menekültek nemzetközi jogilag is értelmezhető el nem ismeréséből – következően Jordániában a menekültek védelmét maradéktalanul ellátni akkor is sok nehézségbe ütközik, ha a szíriaiaknak csupán útlevélre, vagyis sem vízumra, sem tartózkodási engedélyre⁷ nincs szükségük, hogy Jordániában maradjanak (ILO 2015).

Abban, hogy a legtöbb közel-keleti állam nem alkotott önálló törvényt (belső jogot) a menekültek vagy menedékjogot kérők helyzetének tisztázására, vélhetően szerepet játszik az, hogy bármilyen jogszabály megkívánná az állam szerepének tisztázását a menekültek ellátásában. Ennek, a térségbeli népmozgások eredményeként, komoly költségvetési vonzatai lennének. Vannak olcsóbb megoldások is, mint a jogszabályalkotás, illetve azok rendőri-biztonsági erőkkal való kikényszerítése: a társadalmi normák (Nader 2013). Valóban, sokan azzal magyarázzák a menekültek ellátásáról szolgáló törvények hiányát, hogy az idegen megvendéglésének, ellátásának köteleessége szorosan összefonódik az egyén és a szűkebb-tágabb család megítélésének kérdésével. A Közel-Keletre a menekültek nagy létszámától függetlenül is jellemző, hogy a család számon tartja az egymástól távolabb élő, távolabbi rokonokat is. Tőlük már minimális rokonsági fok esetén is elvárható, hogy segítséget nyújtsanak az „ismerős idegennek”, nem csak biológiai értelemben vett rokonnak, amennyiben az felbukkan (Barakat 1993). A befogadás (vendéglátás) azonban nem magasztos, romantikus tevékenység, hanem hatalmi viszonyokkal terhelt, összetett kapcsolat. Ha valamely család (közösség) jó hírre múlik azon, hogy segítséget nyújt-e az idegennek szükséghelyzetben, akkor a tágabb közösség véleménye és ítélete erősebb kényszert jelent, mint bármilyen állam által alkotott jogszabály.

Nem csupán Mauss és Derrida világában, de a Közel-Keleten is érvényes, hogy a vendéglátó nem pusztán önzetlenségből ad, hanem mert hatalmában áll azt megtenni, és nagylelkűsége a legkevésbé sem jelenti azt, hogy lemondana a másik fél ellenőrzéséről (Chatty 2017a; Derrida, Dufourmantelle 2000; Mauss 2008). Ellenkezőleg, azáltal, hogy a vendégszeretben rejlő nagylelkűség erősíti a vendéglátó pozitív megítélését és kapcsolatrendszerét (*wasta*) – a tágabb elméleti keret a Bourdieu algériai tapasztalatai alapján társadalmi tőkének nevezett jelenség (Bourdieu 1986; Calhoun 2006) – a gesztus hozzájárul a társadalmi stabilitáshoz és a rosszindulat kialakulásának megelőzéséhez. Végző soron, amint azt Mauss, Derrida, illetve a Közel-Kelet kapcsán Chatty is hangsúlyozza, a nagylelkűség (adományozás, vendégszeretet) elválaszthatatlan a viszonzás köteleességétől. Könnyen előfordulhat, hogy aki ma segített, az fog segítségre szorulni a távoli jövőben: mások nagylelkűségére és vendégszeretetére azonban csak akkor számíthat, ha tudja róla, hogy a múltban számíthattak rá. A gyakorlatban helyi közösségek, gazdag magánszemélyek, keresztény vagy iszlám

vallási szervezetek sokkal inkább „saját erőforrásból” oldják meg a menekültek ellátását, mint az állammal vagy nemzetközi szervezetekkel együttműködve. Ez utóbbi persze nem jelenti, hogy az állam nem kíván valamiféle ellenőrzést gyakorolni a folyamat felett.

Az otthonát elhagyni kényszerülőt a Közel-Keleten hagyományosan vendégként látják (el) és akként is tisztelik, különösen, ha térségbeli arab. Ezzel a szokással széles körben (vissza is) élnek az arab államok vezetői, amennyiben inkább az informális intézményeket, ősidőktől létező hagyományokat hangsúlyozták az állam vagy a nemzetközi közösség által nyújtandó és fizetendő szolgáltatások helyett. Így tett például az iraki háború (2003–2011) során Szíriába érkező iraki menekültek fogadásakor Szíria is: lényegében bármely arab országból beutazási engedély (vízum) nélkül fogadta az arabokat (Hoffmann 2016). Annak idején Bassar el-Aszad szíriai elnök jellemzően a befogadó közösségek kötelességével magyarázta a menekültek ellátását, mintsem a menekülteket a nemzetközi jog értelmében megillető és az állam által biztosítandó jogokkal (Chatty 2017b). Ennek kiterjesztett értelmezése, hogy a szíriai, libanoni, egyiptomi, jordániai arab nemzet egyetlen nagy családot alkot, amely köteles segítséget nyújtani bajban lévő tagjainak, vagyis az arab testvéreknek (Chatty 2017b). Nem véletlen, hogy kezdetben a szíriai menekültekre Jordániában mint vendégekre (*dyuf*), arab testvérekre vagy látogatókra utaltak. E címkek, ha másra nem, arra mindenképpen jók, hogy védelmük és ellátásuk kapcsán az állam felelősségét ne lehessen egyértelműen megállapítani.

A hagyományos problémamegoldási mechanizmusoknak persze vannak korlátai, különösen ha a menekültmozgás túl hirtelen, túl nagy terhet jelent a helyi közösség számára, vagy ha a befogadó közösség és a vendégek nem azonosak. Míg Libanon és Szíria „Nagy-Szíria” néven egységet alkottak a történelem során és egyaránt francia mandátumterületek voltak, Jordánia – Transzjordánia néven – brit mandátumterület volt. Libanon, amely etnikailag és vallásilag egyaránt heterogén ország, nem kérte a nemzetközi közösség segítségét a szíriai menekültek számára felállítandó táborok létesítéséhez. Történelmi okokból területén pusztán az 1948-as palesztin menekülteknek és leszármazottaiknak vannak táborai. Ezzel ellentétben a jordániai lakosság és közigazgatás több ellenérzéssel tekintett a 2012–2013 folyamán hirtelen nagy tömegben érkező szíriai menekültekre, ami az oly nagyra becsült jordániai stabilitást fenyegette. A kezdeti vendégekből sokan hamar menekültek (*lajj'in*, ladzsín) lettek, a határellenőrzés szigorúbbá vált, a nemzetközi menekülttáborok létrehozása pedig valósággá (Achilli 2015).

Menekültek táborokon belül és kívül. A jordániai tapasztalat

Jordániában a nemzetközi közösség a jordániai kormány és a UNHCR által aláírt egyetértési memorandum (Memorandum of understanding between the

Government of Jordan and UNHCR 1998) értelmében láthatja el feladatait. Önálló jogszabály hiányában Jordánia e dokumentum alapján fogadja el a „menekült” fogalmának alkalmazását, vállalva, hogy olyan országba menekültet nem toloncol vissza, ahol életét faji, vallási, nemzetiségi alapon vagy politikai nézetei miatt fenyegetnék. A szíriai háború kitörését követően létrehozott, százezrek befogadására alkalmas nagy nemzetközi menekülttáborok (Za’atari, Azraq) állami tulajdonban lévő földön épültek: előbbi a menekültek érkezésével egy időben, utóbbi azok érkezését megelőzően. Mindkettő szemléletes példája annak a mesterséges harmóniának, illetve „humán menedzsmentnek” (Nader 2013, 152.), amelyet a nyugati nemzetállam és intézményrendszer a Közel-Keletre exportált.⁸ Jelenleg összesen négy, a szíriai menekülteket befogadó tábor van Jordániában a UNHCR vagy az Egyesült Arab Emírátságok fenntartásában (Za’atari, Azraq, illetve az 5000 főnél kevesebbet befogadó Mrajeeb Al Fhood-tábor, valamint a még ennél is kisebb, a Szíriából 2013 folyamán még befogadott palesztin családoknak otthont adó Cyber City).

A kormány menekülttáborok nyitására vonatkozó döntéséhez röviden ismertetjük az ország történetét, más menekültekkel való találkozását és az aktuális demográfiai adatokból következő társadalmi-gazdasági problémákat. Az utóbbival kezdve fontos megjegyezni, hogy népszámlálás ide vagy oda (Jordániában 2015-ben volt legutóbb census), csak becslések állnak rendelkezésre az országban ténylegesen tartózkodó szíriai menekültek számáról. Őket is beleértve az ország teljes lakossága (rezidensek és állampolgárok) meghaladja a 9 millió főt, más becslések szerint megközelíti a 10 millió főt (2017).⁹ Ennek durván fele (transz)jordániai, másik fele ciszjordániai (palesztin) származású (azok a palesztin menekültek, akik lemondtak az UNRWA-menekültstátuszról – illetve az attól elválaszthatatlan visszatérési jogról –, megkapták a jordániai állampolgárságot), amennyiben a lakosság létszámából kivonjuk a százezres nagyságrendű külföldi vendégmunkások, valamint a menekültként regisztráltak számát. Közben Jordánia az elmúlt évtizedekben több hullámban fogadott be nagyszámú palesztin és iraki menekültet, a kormány 2013-ban először tett hivatalosan közlé olyan népességszámadatokat, amelyek az ország területén tartózkodó menekülteket nem számolták bele a jordániai lakosságba (Kumaraswamy, Singh 2017). A UNHCR aktuális statisztikái szerint 1000 lakosra mintegy 89 menekült jut, a 740 ezer UNHCR-regisztrált menekültből több mint 650 ezer fő szíriai (a többi iraki, jeleni, szudáni, szomáliai), a menekültek 80-85%-a táborokon kívül lakik, 51%-uk kiskorú (UNHCR 2018b).

Ahogy az a fenti adatokból is látszik, a jordániai hásimita királyság beduin törzsi bázisa kisebbséget alkot a teljes népességen belül. Nem meglepő, hogy a menekültek befogadása, a róluk szóló diskurzus, az így megteremtett társadalmi polarizáció a hatalmi törekvések egyik eszköze. A monarchia a stabilitást az adott körülmények között legolcsóbban úgy tudja fenntartani, ha ügyesen egyensúlyoz az informális intézmények és szokások, illetve a nemzetközi menekültjog által kínált intézményi megoldások között. Előbbi működéséhez elen-

gedhetetlenek a vérségi, illetve baráti kapcsolatok – mint társadalmi tőke (Bourdieu 1986) –, amellyel az elsőként érkező (tehetősebb) szíriaiak Jordániában rendelkeztek.

A nemzetközi (UNHCR) fenntartású táborok létesítésének összetett okai voltak Jordániában. Miközben, ahogy korábban bemutattuk, menekülttáborban élni a befogadó ország társadalmára nézve éppúgy szűgyen, mint a szomszédos országokból érkezőkre nézve (nem véletlen, hogy a 2003-as iraki háború során százezrével érkezők többsége sem volt hajlandó regisztráltatni magát, pláne nem táborokban élni), társadalmi-gazdasági feszültségek sokaságát lehet kezelni a nemzetközi közösség segítségével. Jordániában e problémák közé tartozik az állami szolgáltatások (alapfokú oktatás és egészségügy), illetve az élelmiszer, a víz és az energia iránt 2012–2013-tól drasztikusan növekvő igény, a helyenként egekben szökő ingatlanárak, illetve az infrastruktúrára nehezedő nyomás. A táborok megoldást jelentettek arra, hogy a legszegényebb szíriai menekültek (akiknek se kapcsolatok, se pénzügyi önerő nem álltak rendelkezésre), jordániai-nemzetközi ellenőrzés alatt maradjanak. A táborok elhagyása a kezdetektől szigorú szabályokhoz volt kötve, összhangban azzal a kormányzati törekvéssel, hogy korlátozzák a szíriai menekültek városokban való megjelenését, illetve megnehezítsék számukra a táborok elhagyását (Achilli 2015).

A táborokon kívül élő többség sincs kormányzati ellenőrzés nélkül. A befogadó közösségeken minden humanitárius, menekülteket segítő szervezete, programja, projektje állami nyilvántartást és felhatalmazást kell, hogy élvezzen. Ennek egyik legkomolyabb feltétele, hogy a szervezetek csak azon menekülteknek juttathatnak támogatást, ellátást, lakhatást, akiknek a papírjai rendben vannak. Nem véletlen, hogy mind a UNHCR, mint a nemzetközi humanitárius szervezetek elleni bizalom csökkent annak fényében, hogy a kormány a leginkább rászorulókat elkülönítésében látta a megoldást (Achilli 2015).

A szíriai menekültek több százezres nagyságrendje, különösen a munkavállalásban és az érdekvédelemben jelent problémát. Formális tartózkodási engedély hiányában jordániai munkáltató menekültet csak illegálisan vagy a UNHCR-táborokból „kivásárolva” alkalmazhatott (Achilli 2015; ILO 2015; Turner 2015). Ez a gyakorlat az idő előrehaladtával változott: a nemzetközi közösség támogatásával és nyomására Jordánia elkezdte legalizálni a szíriai menekültek munkavállalását. 2016 óta közel 90 ezer hivatalos munkavállalási engedélyt adtak ki szíriai menekültek számára, illetve a UNHCR és az ILO együttműködésével a Za'atari táborban megkezdhetette működését egy munkaközvetítő iroda, amely a tábor határain túli munkavállalást igyekszik állásbörzékkel és más eszközökkel támogatni (ILO 2017; UNHCR 2018b). Tény ugyanakkor, hogy kívülállóként munkát találni nem pusztán jogi kérdés, hiszen helyi kapcsolatok (wasta vagy társadalmi tőke) hiányában sok szíriai menekült marad kívül a munkaerőpiacon. Különösen fontosak a kapcsolatok a magasabb iskolai végzettséget igénylő állásokban, például a bank- és a tele-

kommunikációs szektorban (Ali, Raiden, Kirk 2015; Harris et al. 2015), ahol nemcsak a szíriaiak, de a megfelelő kapcsolatokkal nem rendelkező jordániaiak is hátrányban vannak.

A legkiszolgáltatottabb szíriaiak táborokba való bezártsága miatt a két nagy menekülttábor (Za'atari és Azraq) hamar és/vagy idővel urbanizálódni kezdett. A kezdetben „átmeneti terek” a lakosok nagy létszáma és bezártsága miatt a lakossági igényeknek megfelelően átalakultak. Lényegében magától (központi szervezés nélkül) kialakult a piac a fő utca (ahogyan a Za'atari táborban nevezik: *Champs-Élysées*) mentén, majd az évek során nemzetközi támogatással közösségi terek (iskolák, egészségügyi központ) jöttek létre, megszervezték a sátrak és konténerek szétosztását, táboron belüli mozgását, a tábor napelembes energiaellátását, a menekültek tábori munkavégzését (Dalal 2015). A rendfenntartás – különösen kezdetekben – komoly nehézséget jelentett, és mindkét táborral kapcsolatban kritikákhoz vezetett a humanitárius helyzet biztonsági problémaként való keretezése (Hoffmann 2017).

Miután a donorok nagy része jellemzően a kezdeti szakaszban és vészhelyzetben szeret segíteni, a UNHCR is kénytelen ösztönözni (legalábbis megtérni) azokat a megoldásokat (Dalal 2015), amelyek a menekültek önerőre támaszkodásához vezetnek – még akkor is, ha ezeket adminisztratív, biztonsági és egyéb tényezők akadályozzák. Ennek egy példája a táborokon belüli és azok határain túli munkavégzés lehetővé tétele, amely nemcsak munkalehetőséghez, de kapcsolatokhoz is juttatja azokat, aki annak szűkében vannak. A regisztráció pedig a kormány számára lehetővé teszi a menekültek e csoportjának ellenőrzés alatt tartását.

Konklúzió

A nemzetközi menekültügyi rezsim az egyik legszofisztikáltabb és legaktívabb nemzetközi rezsimként értelmezhető – egyfelől nemzetközi jogi és intézményi háttere miatt, másfelől pedig mert a gyakorlat (vagyis a menekültek országhatárokat átlépő, milliós nagyságrendű áramlása) rákényszeríti a szereplőket arra, hogy a rezsim fejlődjön, sok helyen és sokféleképp aktivizálódjon, újabb és újabb szereplőket vonjon be.

A menekülttáborok mint társadalmi-politikai terek több sajátossággal bírnak. Egyfelől mesterséges képződmények, amelyek relatíve rövid idő alatt, és ahogy az Azraq tábor esete is mutatja, szofisztikált emberi tervezés eredményeként jönnek létre. Társadalmakat alkotnak a társadalmon belül, urbanizált enklávékként párhuzamos struktúrákkal működnek – saját élelmezési rendszerrel, szociális ellátással és belső társadalmi hierarchiával. Megjelenésük, a szolgáltatások színvonala, az ott élők „kényelmi színvonala” rendkívül széles skálán mozog, függ a menekültek számától, a menekülttábor földrajzi elhelyezkedésétől és a nemzetközi közösség „motiváltságától”.

A menekülttáborok „diverzitása” kitűnő példáját adja annak, hogy bár a nemzetközi menekültügyi rezsim igyekszik szabványos kereteket adni a befogadó állam számára, de a gyakorlatban a tágabb politikai, gazdasági és társadalmi közeg határozza meg, hogy mi történik valójában a menekültekkel. Az állam lehetőségei, a befogadó társadalom hozzáállása és a nemzetközi szereplők mozgásterét nagyban meghatározó nagyhatalmi érdekek adják ki azt a helyi „eredményt”, amely aztán meghatározza a menekült jelenét és jövőbeli lehetőségeit.

A jordániai összefüggések – legalábbis részben – megmagyarázzák, hogy miért nem nagyon népszerűek a nemzetközi menekülttáborok a térségbeli menekült körében. Akik e helyeken kötnek ki, akár csak átmenetileg is, egyszerűen nem engedhetik meg maguknak, hogy más megoldást találjanak. A nemzetközi menekülttáborok csak annak a rétegnek az ellátásáról gondoskodnak – Jordániában is –, amely egyébként terhet jelentene az államnak (Turner 2015). Ellentétben azzal, amit a nemzetközi jog és a nyugati humanitárius szervezetek hangsúlyoznak, a menekülttáborban inkább szégyen, mint jog élni. Mindez nagyban befolyásolja a menekültprobléma kulcstényezőjét, a társadalmi reintegrációt. Amennyiben a menekülttáborban eltöltött időszak „szégyenfolt” az egyén önértékelésében és a (be)fogadó társadalomban, úgy az nehezíti a sikeres beilleszkedést és akár a hazatérést is.

Ahogy a közel-keleti esettanulmányból kitűnik, az univerzálisnak tekintett menekültügyi szabályozás helyi gyakorlata (belső jog, menekülttáborok létesítése, kihasználtsága) erősen függ attól, hogy a befogadó társadalom kultúrája hogyan viszonyul a befogadás, a vendéglátás és a szolidaritás fogalmihoz. Ez utóbbiak a Közel-Keleten is felülírják – vagy saját képükre formálják – a „globális” szabályozást. A nyugati és nem nyugati világ kapcsolatának sajátos szeletét adják a menekülttáborok: nyugati elképzelések és értékek által diktált szabályozások mellett, túlnyomórészt nyugati államok finanszírozásával működnek, legtöbbször maguk is belső (politikai, etnikai, gazdasági) kihívásokkal szembenező, fejlődő államokban. Pozitívumként értékelhető, hogy a felek kénytelenek kooperálni egymással, vagyis a menekülttáborok a fejlett és fejlődő (nyugati és nem nyugati) országok aktívabb együttműködését eredményezik. Kérdés, hogy a menekülttáborok a szolidaritás, a befogadás, a humanitárius segítségnyújtás „globális” értékeit hogyan erősítik, ha az ott élők helyi társadalmakkal való kapcsolatait, munkavállalási és beilleszkedési lehetőségeit biztonsági-politikai megfontolásokból korlátozzák a helyi hatóságok.

Jegyzetek

- 1 Az ENSZ definíciója szerint nemzetközi vándor, aki legalább 12 hónapja származási országán kívül tartózkodik (UN 2018).

- 2 A Közel-Kelet legnagyobb menekültpopulációja a palesztin, akik az 1948-as, illetve az 1967-es arab–izraeli háborúk során hagyták el eredeti lakóhelyüket, illetve kerültek százezres nagyságrendben menekültként az UNRWA táboraiba Libanon, Szíria, Jordánia (illetve Ciszjordánia és a Gázai övezet) területén (Knudsen, Hanafi 2011; Said 2003). Rájuk, illetve leszármazottaikra nem vonatkozik az ENSZ menekültügyi egyezménye és nem tartoznak a UNHCR hatálya alá sem, miután annak elfogadásakor (1951-ben) másik ENSZ-ügynökség (UNRRA, majd UNRWA: United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, az ENSZ Palesztin Menekülteket Segélyező és Munkaközvetítő Hivatala) mandátuma alatt álltak.
- 3 Arról, hogy a menekültek hány százaléka él táborban, egyénileg vagy ismeretlen helyen, lásd UNHCR (2018d).
- 4 „[A] migrációs áramlások meghatározott helyen és időben bizonyos mértékű stabilitásra, struktúrára tesznek szert, amit migrációs rendszereknek nevezünk.” (Sik 2012, 27.)
- 5 Az ajándék(ozás) ellentmondásaitól sem mentes szokásáról bővebben lásd: Marcel Mauss (2008), a vendégszeretetről Derrida, Dufourmantelle (2000).
- 6 Az idegennel szembeni helyes bánásmódra, illetve az őt megillető vendégszeretetre alkalmazott másik arab kifejezés a *tawáb* (thawaab).
- 7 A tartózkodási engedélyt (vagy állampolgárságot) Jordánia csak a palesztin menekülteknek, illetve időlegesen az iraki menekülteknek adta meg (1998–2003 között), a Szíriából utóbbi években létező menekülteknek nem (ILO 2015, 13.).
- 8 A „tér” érzékel(tet)ése digitális technológia segítségével egyszerűbb, mint szavakkal és betűkkel. Két példa, amely a szíriai menekültek szemszögéből láttatja a valóságot: Antonopoulou (2017), Edström (é. n.).
- 9 A jordániai demográfia (pl. a menekültek megfelelő nyilvántartása hiányában) módszertani szempontból komplex kérdés (lásd például Kumaraswamy, Singh, 2017).

Irodalom

- Achilli, L. (2015): *Syrian refugees in Jordan: a reality check*. Migration Policy Centre, European University Institute, Florence (Policy Brief; 2015/2.)
- Ali, S., Raiden, A., Kirk, S. (2015): *Social capital in Jordan: Wasta in employment selection*. Konferenciaelőadás, The International Conference on Organization and Management (ICOM) 2015, Abu-Dzabi, november 22–23. <http://eprints.worc.ac.uk/4699/> (Letöltés: 2018. május 28.)
- Antonopoulou, A. (2017): The virtual reality of the refugee experience. *Refugee Hosts* https://refugeehosts.org/2017/11/28/virtual_reality_refugee_experience/ (Letöltés: 2018. június 10.)
- Bakewell, O. (2016): Encampment and self-settlement. In: Fiddian-Qasimiyeh, E., Loescher, G., Long, K., Sigona, N. (eds.) *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies*. Oxford University Press, Oxford, 127–139.
- Barakat, H. (1993): *The Arab world. Society, culture and state*. University of California Press, Berkeley
- Black, R. (1998): Putting refugees in camps. *Forced Migration Review*, 2., 4–7.
- Bokorné Szegő H. (2000): *Nemzetközi jog*. Aula, Budapest
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In: Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood, New York, 241–258.
- Calhoun, C. (2006): Pierre Bourdieu and social transformation: Lessons from Algeria. *Development and Change*, 6., 1403–1415. <http://doi.org/fwqtw6>
- Castles, S., de Haas, H., Miller, M. J. (1998): *The age of migration. International population movements in the modern world*. Palgrave, New York
- Chatty, D. (2010): *Displacement and dispossession in the modern Middle East*. Cambridge University Press, Cambridge <http://doi.org/cr6k>
- Chatty, D. (2017a): The duty to be generous (karam): Alternatives to rights-based asylum in the Middle East. *Journal of the British Academy*, 5., 177–199. <http://doi.org/cr6m>

- Chatty, D. (2017b): The Syrian humanitarian disaster. Understanding perceptions and aspirations in Jordan, Lebanon and Turkey. *Global Policy*, 1., 25–32. <http://doi.org/cr6n>
- Dalal, A. (2015): A socio-economic perspective on the urbanisation of Zaatari Camp in Jordan. *Migration Letters*, 3., 263–278.
- De Jong, G. F., Gardner, R. F. (2013): *Migration decision making: Multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries*. Elsevier, Amsterdam
- Derrida, J., Dufourmantelle, A. (2000): *Of hospitality: Anne Dufourmantelle invites Jacques Derrida to respond*. Stanford University Press, Stanford
- Edström, M. (é. n.): *Zaatari. A 360° experience from a refugee camp*. <http://zaatari360.martinedstrom.com/> (Letöltés: 2018. június 10.)
- Fairs, M. (2017): 'Do not design yet another shelter' for refugees, say experts. *Dezeen Magazine*, december 18., <https://www.dezeen.com/2017/12/18/dont-design-shelter-refugees-kilian-kleinschmidt-rene-boer-good-design-bad-world/> (Letöltés: 2017. december 28.)
- Fleischer T. (2017): A migráció és társadalmi-gazdasági összefüggései: az MTA KRTK vándorszemináriuma. *Tér és Társadalom*, 1., 147–167. <http://doi.org/cr6p>
- Genfi egyezmény (1951): 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98900015.TVR (Letöltés: 2018. január 4.)
- Harris, M., Khmour, N., Al Maani, A., Saif, N. (2015): The role of social capital in shaping management in Jordan: a case study on Ummiah company. *Journal of Management Research*, 1., 58–78. <http://doi.org/cr6q>
- Hoffmann, S. (2016): *Iraqi migrants in Syria. The crisis before the storm*. Syracuse University Press, New York
- Hoffmann, S. (2017): Humanitarian security in Jordan's Azraq Camp. *Security Dialogue*, 2., 97–112. <http://doi.org/f92xsc>
- ILO (2015): *Access to work for Syrian refugees in Jordan? A discussion paper on labour and refugee laws and policies*, 11–12. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---arabstates/---ro-beirut/documents/publication/wcms_357950.pdf (Letöltés: 2017. november 3.)
- ILO (2017): *EU-funded Zaatari camp job centre hosts unprecedented job fair*. ILO Media Centre http://www.ilo.org/beirut/media-centre/news/WCMS_579487/lang-en/index.htm (Letöltés: 2018. május 17.)
- IOM (2016): *Migration to, from and in the Middle East and North Africa. Data snapshot*. https://www.iom.int/sites/default/files/country/mena/Migration-in-the-Middle-East-and-North-Africa_Data%20Sheet_August2016.pdf (Letöltés: 2018. január 3.)
- Knudsen, A., Hanafi, S. (2011): *Palestinian refugees: Identity, space and place in the Levant*. Routledge, New York
- Kumaraswamy, P. R., Singh, M. (2017): Population pressure in Jordan and the role of Syrian refugees. *Migration and Development*, 3., 412–427. <http://doi.org/cr6r>
- Law No. 24 of 1973 on residency and foreigners' affairs. <http://www.refworld.org/docid/3ae6b4ed4c.html> (Letöltés: 2018. január 3.)
- Mason, V. (2017): The Im/mobilities of Iraqi refugees in Jordan: Pan-arabism, 'hospitality' and the figure of the 'refugee'. In Gill, N. (ed.): *Mobilities and forced migration*. Routledge, New York, 53–74.
- Mauss, M. (2008): *The Gift*. Routledge, London, New York
- Memorandum of understanding between the Government of Jordan and UNHCR (1998) http://carim-south.eu/databases/legal/Jordan/Bilateral%20Agreements/LE2JOR002_AREN.pdf (Letöltés: 2018. április 13.)
- Nader, L. (2013): *Culture and dignity. Dialogues between the Middle East and the West*. Wiley-Blackwell, Chichester
- Napier-Moore, R. (2005): Entrenched relations and the performance of long-term refugee camp situations. *Sussex Migration Working Paper*, 28. 1–21.
- Said, E. (1978): *Orientalism*. Pantheon, New York
- Said, W. E. (2003): Palestinian refugees: Host countries, legal status and the right of return. *Refuge* 2., 89–95.

- Shryock, A. (2004): The new Jordanian hospitality: House, host and guest in the culture of public display. *Comparative Studies in Society and History*, 1., 35–62. <http://doi.org/d2j8nf>
- Sik E. (szerk.) (2012): *A migráció szociológiája I.* ELTE TáTK, Budapest
- Szigetvári T. (2016): A migráció politikai-gazdasági háttere a Közel-Keleten. *Regio*, 2., 140–157. <http://doi.org/cr6s>
- Turner, L. (2015): Explaining the (non-)encampment of Syrian refugees: Security, class and the labour market in Lebanon and Syria. *Mediterranean Politics*, 3., 386–404. <http://doi.org/cr6t>
- Turner, S. (2016): What is a refugee camp? Explorations of the limits and effects of the camp. *Journal of Refugee Studies*, 2., 139–148. <http://doi.org/f8sc6t>
- UN (2018): *Definitions*. <https://refugeesmigrants.un.org/definitions> (Letöltés: 2018. június 10.)
- UNHCR (2015): *UNHCR mid-year trends 2014*. UNHCR, Geneva <http://unhcr.org/54aa91d89.html> (Letöltés: 2018. június 10.)
- UNHCR (2018a): *Figures at a glance*. <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (Letöltés: 2018. június 10.)
- UNHCR (2018b): *Jordan Fact Sheet*, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/FactSheetJordanFebruary2018-FINAL_0.pdf (Letöltés: 2018. május 16.)
- UNHCR (2018c): *Syria Regional Refugee Response*. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (Letöltés: 2018. január 3.)
- UNHCR (2018d): *UNHCR diagnostic tool for alternatives to camps. 2017 global results*. <http://www.unhcr.org/59b2a6f07> (Letöltés: 2018. január 3.)
- UNRWA (2016): *UNRWA in figures*. UNRWA, Jerusalem https://www.unrwa.org/sites/default/files/content/resources/unrwa_in_figures_2016.pdf (Letöltés: 2018. január 5.)
- van der Erf, R., Heering, L. (1994): *Causes of international migration*. Diane Publishing, Collingdale
- Vág, A. (2010): A környezeti migráció okai. *Tér és Társadalom* 3., 59–74. <https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1328>
- Wodon, Q., Liverani, A., Joseph G., Bougnoux, N. (2014): *Climate change and migration: Evidence from the Middle East and North Africa*. The World Bank, Washington